

11

Fakt, že zeměpisná jména, a to jak místní, tak i pomístní, představují významné bohatství jazyka, si uvědomovali badatelé už dávno. Už od poloviny 19. století se proto usilovalo o jejich sepsání a zpracování. Pro sepsání pomístních jmen (PJ) se podnikaly různé akce, avšak všechny zůstaly nedokončeny, zůstaly jen pokusy a materiál torzovitý.

Zlom ve sběru PJ představuje rok **1962**, kdy Místopisná komise ČSAV zahájila soupis PJ z území Čech. Podnět k tomu dal prof. **V. Šmilauer**. Uvědomoval si totiž velice silně, že PJ zanikají, hlavně z důvodu scelování pozemků v 50. letech (kolektivizace), ale také z důvodu měnícího se způsobu života lidí, a že tedy je nutno podniknout akci, aby byla mizející PJ sebrána z celého území České republiky („v poslední chvíli, pokud nevymřou pamětníci starých názvů“ – viz LON 1995, s. 36).

Čechy

Soupis PJ z území Čech byl v září 1962 zařazen do plánu býv. Slovanského ústavu ČSAV (od ledna 1969 byl soupis řízen z onomastického oddělení pod Ústavem pro jazyk český ČSAV). Vedením soupisové akce v Praze byla od září 1962 pověřena L. Olivová-Nezbedová. Konečným cílem akce bylo shromáždění PJ pokud možno ze všech českých obcí a osad v Čechách (česká obec a osada = obec a osada, která měla podle sčítání obyvatel z r. 1930 dle Stat. lexikonu obcí v zemi České ze 30. let buď zcela, nebo aspoň převážně české obyvatelstvo). Soupis nebylo možno provést v lokalitách zatopených přehradami, zrušených dolováním nebo vojenských prostorech atd.

Před vlastní akcí probíhaly přípravné práce:

1. Pátrání po materiálech z předchozích pokusů o soupisy PJ v archivech a muzeích (tak byl např. nalezen soupis PJ z bývalých něm. regionů Čech, který organizoval E. Schwarz), oslovovala se regionální muzea a archivy, zda nemají nějaký materiál ve fondech. Takto byly získány nějaké soupisy a z nich bylo před vlastním rozběhnutím soupisu vyexcerpováno více než 20 tis. PJ.

2. Zorganizovat akci, aby mohla být úspěšně realizována, tj. vypracovat metodické pokyny pro provádění soupisu.

Jelikož byla L. Olivová-Nezbedová na akci sama (+ jen externisti), bylo nutné získat v každé obci (v Čechách jich bylo 8119) dobrovolné místní spolupracovníky a dát jim přesné instrukce. Vhodní spolupracovníci byli vyhledáváni pomocí tehdejších MNV. Byli to většinou starší lidé, pamětníci, nebo učitelé, kronikáři, lidé, kteří se zajímali o regionální dějiny. Ti zapisovali buď PJ z vlastního povědomí, nebo oslovovali další informátory. Za zvlášť dobré soupisy byli jejich vyhotovovatelé obdarováni publikacemi, např. Úvodem do toponomastiky V. Šmilauera s osobním věnováním. V mnoha obcích se nepodařilo získat informátory, pro soupis v těchto lokalitách byly požádány o pomoc fakulty (např. ped. fak. v Ústí n. Labem, Hradci Kr., Č. Budějovicích, Plzni) a PJ se zpracovávala v diplomových a seminárních pracích.

V roce 1963 byl zahájen vlastní soupis. Zároveň LON všechny podklady (tj. pokyny pro vypracování soupisu, předtištěný formulář, vzory dopisů národním výborům) předala Fr. Matějkovi do Brna a V. Blanárovi do Bratislavy, protože se připravovaly obdobné akce na Moravě/ve Slezsku a na Slovensku.

Podoba soupisu

Úvodní stránka – uveden název katastru obce, okres, údaje o zpracovateli

Část I. – Pomístní jména žijící v povědomí lidí – stěžejní část, uvádělo se: PJ, druh objektu, tvar, poloha, jakost půdy, lidový výklad názvu, stáří, informátor/různé, parcelní čísla

Část II. – Názvy místních částí – zastavěných částí obce, lidové výklady a lokalizace pomocí parcelních čísel (názvy m. č. často přejímání z PJ)

Část III. – Názvy honů s lidovým výkladem, lokalizací a údajem o informátorovi (o vzniku názvů honů viz dříve)

Část IV. Poznámky a dodatky – libovolné údaje (např. údaje z TK či JK, arch. nálezy, zajímavé místní události; v moravských soupisech také nářeční znění názvu obce a sousedních obcí, obyv. přezdívky)

Důležitou součástí soupisů byly nářeční podoby PJ a zobrazení PJ na mapě. Mapu mohli informátoři pouze sami nakreslit, protože z důvodů utajování se nesměly poskytovat žádné mapy.

Jelikož soupis probíhal relativně dobře, byl v r. 1974 zahájen i soupis PJ z pohraničních oblastí, v nichž do r. 1945 žilo německé obyvatelstvo (asi 1500 osad). Z finančních důvodů však PJ z těchto soupisů nejsou integrována do zbytku území. (V těchto oblastech jsou dochovány tři vrstvy PJ: původní, překlady do češtiny a zcela nová PJ.)

Z došlých soupisů byla následně PJ i s údaji excerpována (ručně!!!), a sice ve třech kopiích, a řazena podle obcí, podle abecedy a podle objektů. Excerptování bylo ukončeno až v r. 1991. Na základě abecedního řazení byla sestavena verze hesláře PJ z Čech a následně vydán *Index a Retrogradní index lexikálních*

jednotek PJ v Čechách (v r. 1991), publikace *Pomístní jména v Čechách* (1995). Zdůraznění: všechno bez počítačů, ručně!

Získávání soupisů v Čechách bylo ukončeno v r. 1980. Byly shromážděny soupisy z více než 86 % českých obcí a osad a excerpce bylo získáno půl milionu dokladů PJ.

Na základě soupisů vznikalo kromě uvedených publikací mnoho článků, studií, PJ byla využita např. pro hledání bývalých nalezišť zlata, pro studie o zaniklých osadách, o zaniklých apelativech, která jsou zachována v PJ, studium některých typů slovtvorných atd.

Morava a Slezsko

Na Moravě probíhala podobná akce. Výhodou akce zde bylo, že veškerá dokumentace byla přejata z probíhajícího českého výzkumu. Nevýhodou bylo to, že na Moravě bylo těžké najít pro akci prostor v rámci ČSAV. Nakonec byla soupisová akce „umístěna“ do pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV a péči o ni byl pověřen dr. František Matějka (úvazkem 25 %), moravský historik, který musel r. 1963 opustit Historický ústav a byl „schován“ v ÚJČ. F. Matějka se potýkal s nedostatkem úvazku věnovaného soupisu, s nedostatkem papíru a s velkým počtem soupisů, které sám obtížně zpracovával. R. 1969 odešel Matějka zpět na dřívější působiště a vedením akce byl pověřen Rudolf Šrámek, který však s Matějkem sdílel pracovní síly a s toponymy měl jisté zkušenosti. Tím „spadla“ akce do péče dialektologického oddělení (které v této době zpracovávalo ČJA). V r. 1974 byla do dialektologického oddělení přijata i J. Pleskalová.

Výzkum byl zahájen v Jihomoravském kraji (v r. 1963), pak v Severomoravském. Neprováděl se v obcích, v nichž bývala německá většina – tj. podobně jako v Čechách (tj. jihomoravské pohraničí, ostrůvky jihlavský, brněnský, vyškovský). Ukončen byl na Moravě a ve Slezsku v r. 1986, v dalších letech se pouze ojediněle získávaly nové soupisy (do r. 1989).

Na Moravě a přilehlém Slezsku bylo sebráno asi 220 000 PJ, soupis pokryl asi 96 % obcí moravských a slezských. Soupisy se excerpovaly stejným způsobem – tj. tři kopie. Větší důraz je na Moravě a ve Slezsku kladen na nářeční charakter materiálu, protože východní část českého jazykového území je nářečně rozrůzněnější než Čechy. Do soupisové akce se zapojovali rovněž studenti, a to jak ostravské Ped. fak. (na severu soupisy vážly), tak zejména brněnské Ped. fak. (na níž působil R. Šrámek) a na Fil. fak. MU. Realizoval se rovněž přímý onomastický terénní výzkum.

Na základě materiálu vyhotovili J. Pleskalová a R. Šrámek, kteří na soupisech začali participovat, rukopisný *Heslář ke Slovníku PJ na Moravě a ve Slezsku*. Na základě materiálu PJ napsala J. Pleskalová monografii *Tvoření PJ na Moravě a ve Slezsku* (1992). V r. 1993 se plánovalo zahájit vydávání slovníku, k čemuž však v této době nedošlo (jednak se nově začal financovat výzkum v tehdejší ČSAV – grantový systém, jednak Šrámek i Pleskalová odešli z ČSAV na MU. Projekt slovníku ležel „u ledu“ až do r. 2005).

Slovníky

Završením celé soupisové akce by měla být lexikografická díla, tj. *Slovník pomístních jmen v Čechách* a *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Na obou dílech se pracuje, avšak jde o koncepčně odlišná díla mající také odlišné osudy. (Odlišnosti v pojetí anoikonym v obou „centrech“, tj. pražském i brněnském se projevovaly ostatně už od 70 let.) Proto pojednáme o každém zvlášť.

1. SPJČ

Původní vize při plánování obou slovníků byla vydávat je klasicky, tj. v tištěné (papírové podobě). Práce na slovníku byly zahájeny už v r. 1978, tedy ještě v době probíhajícího soupisu a současně s excerpováním a revidováním materiálu. Bylo však třeba zpracovat alespoň nějaká hesla, aby se získaly nějaké zkušenosti, neboť pro slovník tohoto typu neexistoval ani v mezinárodním měřítku žádný vzor. Teprve r. 1991 byly splněny předpoklady k tomu, aby mohly začít práce na slovníku (např. vyšel *Index lexikálních jednotek PJ v Čechách* a *Retrogradní index lexikálních jednotek v Čechách*, autorky L. Olivová-Nezbedová a J. Matúšová, oddělení bylo vybaveno literaturou, mapami, excerpovanými PJ z ter. katastru a z jiných pramenů).

Práce na slovníku však nezačaly, neboť oddělení získalo grant na prolegomena ke slovníku, a sice monografii *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají...* (vyšlo v r. 1995). Jde o populárně zaměřenou publikaci

Teprve v r. 2000 vyšel úvodní svazek SPJČ, v němž byl popsán postup zpracování PJ do slovníku, využití počítačů, nastíněna koncepce lexikonu, popsána stavba hesel a uvedena ukázková hesla.

Po tomto období přípravných prací (budování abecedního generálního katalogu PJ z území Čech, vytváření jejich počítačové databáze, vymezení koncepce slovníku) byla na počátku 21. století započata vlastní práce na prvním svazku slovníku. První svazek vyšel roku 2005, díky výraznému urychlení prací byl pak v každém následujícím roce publikován další svazek. Po vydání 5. svazku bylo v r. 2009 - vzhledem k „tempu“ vydávání - rozhodnuto zveřejňovat dále nově zpracovaná hesla slovníku v elektronické podobě a zastavit papírové vydávání slovníku. Na slovníku se tedy stále pracuje. Na internetu je dostupný heslář PJ, v němž jsou přístupná i zpracovaná hesla - lze z něj prokliknout - viz <http://mam2.ujc.cas.cz/onomast-pj/>.

2. SPJMS

Jak již bylo zmíněno, odchodem J. Pleskalové a R. Šrámka, kteří pracovali na přípravě slovníku PJ v Brně, na MU v r. 1993 práce na slovníku utichly na více než deset let (dialektologické oddělení se věnovalo dokončení ČJA). Teprve v r. 2005 byly práce na slovníku obnoveny. Časový odstup a rovněž mladší doba, také jistě poučení z „českého“ slovníku vedly kolektiv zpracovávající slovník k rozhodnutí stanovit jako primární podobu slovníku podobu elektronickou (zveřejňovanou na internetu), tištěná podoba je zamýšlena jako sekundární.

Výrazným rysem „moravského“ slovníku je moderní program vytvořený pro potřeby tvorby slovníku, v němž probíhá digitalizace, vytváření a generování hesel. Druhým typickým rysem je propojení onomastiky a dialektologie. Pomístní jména získaná soupisem z Moravy a české části Slezska jsou v mnohem větší míře než v Čechách zapsána v nářeční formě (jak ostatně bylo v instrukcích požadováno) - ne sice vždy a systematicky, ale často.

V současné době jsou opět práce na „brněnském“ slovníku přerušeny, neboť dialektologické oddělení zpracovává slovník nářeční.

Shrnutí

Díky soupisové akci disponuje česká onomastika - jako jediná ve slovanských zemích - velmi bohatým materiálem jmen pomístních a zpracování slovníku je rovněž ojedinělým projektem, který nemá obdoby v ostatních zemích (v současné době probíhá obdobný projekt jen na Slovensku). Akce nesmírně prohloubila jak materiálové výzkumy PJ, tak zejména teoretickou onomastiku (toponomastiku) a zejména onomastickou lexikografii. Při tvorbě koncepce slovníku se totiž naráželo na mnoho teoretických problémů, které bylo nutno rozřešit.

Literatura:

Čižmárová, Libuše: Tvorba elektronického Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Acta onomastica 51, č. 1, 2010, s. 79-93

- Matějek, František: K počátkům výzkumu pomístních jmen na Moravě. Zpravodaj
Místopisné komise ČSAV 6, 1965, č. 4, s. 218-219
- Olivová-Nezbedová, Libuše: Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963-1980. In:
Olivová-Nezbedová, L. - Knappová, M. - Malenínská, J. - Matúšová, J., Pomístní jména
v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest, 1995, s. 35-51
- Olivová-Nezbedová, Libuše - Malenínská, Jitka: Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní
svazek. 2000
- Slovník pomístních jmen v Čechách - heslář a zpracovaná hesla, dostupný pod odkazem
<http://mam2.ujc.cas.cz/onomast-pj/>
- Slovník pomístních jmen v Čechách I. (A). 2005
- Slovník pomístních jmen v Čechách II. (B-Bau). 2006
- Slovník pomístních jmen v Čechách III. (Bav-Bíd). 2007
- Slovník pomístních jmen v Čechách IV. (Bíg-Bož). 2008
- Slovník pomístních jmen v Čechách V. (Bra-Buc). 2009
- Šípková, Milena: Pomístní jména a jejich zpracování ve Slovníku pomístních jmen na Moravě
a ve Slezsku. Acta onomastica 51, č. 1, 2010, s. 48-78
- Šrámek, Rudolf: Soupis pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, jejich druhové znaky,
příprava a koncepce lexikografického zpracování (v letech 1964-1993). Acta onomastica
51, č. 1, 2010, s. 10-47